

derkenar

İSLÂMDA DİN VE SİYASET İLİŞKİSİNİN KÖKENLERİNE ORTADOĞU'DAKİ PRATİK YANSIMALARIYLA TARİHSEL BİR BAKIŞ

HISTORICAL OVERVIEW OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND POLITICS IN
ISLAM; ITS PRACTICAL REFLECTIONS IN THE MIDDLE EAST

ÇAĞATAY ÖZDEMİR*

ABSTRACT

The emergence of Islam and its developments throughout centuries incorporate many different dynamics in terms of political science. In this sense, parameters that reveal politicization of Islam and the subsequent developments deeply affected many civilizations in a wide geography. Indeed, in the phase from Islam's first political fracture until today, the political framework has been shaped over certain agents. The most notable of these agents are Islamic communities. In this context, Islamic communities left their mark by acting on many different political systems from empires to democracy.

In this study, the hypothetical and conceptual origins of politicization of Islam were tried to be descended and an overview containing the first political fracture between Muslims was remarked. In this axis, the mainstay of politicized Islam and the relationship between Islam and politics were discussed. In a manner to witness the practical reflections of this issue in the Middle East, the emergence of Islamic communities and the political attachments of these communities have been reviewed. Within the framework of this relationship, the leaders of major Islamic communities from the Middle East and Africa and their general maxims were detailed and finally, empirical examples for the effects to the politics were presented.

Keywords: İslâm, Politics, State, Power, İslâmîc Community, Administration

ÖZ

İslâm dininin ortaya çıkışı ve yüzyıllar boyunca yaşadığı gelişmeler siyaset bilimi açısından pek çok farklı dinamiği bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda İslâm'ın siyasallaşmasını ortaya çıkartan parametreler ve peşi sıra yaşanan gelişmeler geniş bir coğrafyada birçok medeniyeti derinlemesine etkilemiştir. Nitekim İslâm'ın ilk siyasal kırılmasından günümüze değin yaşanan evresinde, siyasal çerçeve belirli aktörler üzerinden şekillenmiştir. Bu aktörlerin en dikkat çekenini ise İslâmî cemaatlerdir. Bu bağlamda İslâmî cemaatler imparatorluklardan demokrasilere kadar birçok farklı siyasal sisteme etki ederek iz bırakmışlardır.

Bu çalışmada ise; İslâm'ın siyasallaşmasının kuramsal ve kavramsal kökenlerine inilmeye çalışılmış ve Müslümanlar arasındaki ilk siyasal kırılmaları içeren genel bir bakış çizilmiştir. Bu eksende İslâm ve siyaset ilişkisi, İslâm'ın siyasallaşmasının temelleri ele alınmıştır. Ardından bu konunun Ortadoğu'daki pratiklerini ortaya koymak amacıyla, İslâmî cemaatlerin ortaya çıkışı ve söz konusu bu cemaatlerin siyasetle olan ilişkisi incelenmiştir. Bu ilişki çerçevesinde Ortadoğu'dan ve Afrika'dan önemli İslâmî cemaatlerin liderleri ve genel düsturları detaylandırılmış, nihayetinde ise siyasete yönelik etkilerine ampirik örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Siyaset, Devlet, İktidar, İslâmî Cemaat, Yönetim

* Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Giriş

İslâm dini ortaya çıkışından günümüze değin geniş bir coğrafyada kabul görmüş ve pek çok medeniyet için yol gösterici bir pusula niteliğinde olmuştur. Nitekim bu özellikleri hasebiyle İslâm'ın siyasal tarihe ve siyaset biliminin temel eksenlerine etkisi çok yönlü ve derinlemesine bir şekilde gelişmiştir. Söz konusu bu geniş eksende önem arz eden temel çerçeveyi ise İslâm'ın siyasallaşmasının ortaya çıkışı ve sonrasında meydana gelen olaylar oluşturmuştur. Mamafih bu süreç içerisinde başat aktör konumuna gelen ve siyasal hayata birçok noktada etki eden yapı İslâmi cemaatlerdir. İslâmi cemaatlerin bu önemli rolü, Müslüman coğrafyalarda siyasal hayatın gelişimini anlamak açısından dikkat çeken bir parametredir.

Bu çalışmada ise; İslâm'ın siyasallaşmasına kuramsal ve kavramsal bir şekilde yaklaşılmış ve Müslümanlar arasındaki ilk siyasal kırılmalara uzanan bir bakış açısı oluşturulmuştur. Bu bağlamda İslâm ve siyaset ilişkisi ele alınarak özellikle din kavramı ile siyaset etkileşimine değinilmiş peşi sıra İslâm'ın siyasallaşmasının temelleri detaylandırılmıştır. Nitekim halifelik kurumunun ortaya çıkışından devlete, oradan da İslâm siyaset felsefesinin oluşumuna kadar farklı tespitlerde bulunulmuştur. Yine bu konularla bağlantı olarak İslâmi cemaat gruplarının ortaya çıkışı genel bir bakış açısıyla ele alınmış ve söz konusu grupların siyasal hayata etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu ve Afrika'da başat sayılabilecek İslâmi cemaat gruplarının liderleri ve temel felsefeleri aktararak siyasal hayata yönelik etkileri ampirik örneklerle ortaya koyulmuştur. Nihayetinde İslâm ve siyaset ilişkisi ekseninde detaylandırılan tüm bu çerçeve günümüzde dahi tartışılan pek çok konuya ışık tutmayı hedeflemektedir. Özellikle bu alanda Müslüman ülkelerde yaşanan ve kökleri uzun bir tarihe dayanan siyasal bunalımları anlamak açısından bu ilişkiyi incelemek ve varoluşsal bir şekilde kanıtlamak önem arz etmektedir. Yine bu konuyla bağlantılı olarak dikkat çeken bir diğer dinamik ise İslâmi cemaatlerin siyasete etkisidir. Söz konusu İslâmi cemaatlerin siyasete yönelik etkilerinin neler olduğu ve tarihsel örneklerle ne gibi sonuçların ortaya çıktığını göstermek, İslâm'ın siyasallaşmasının ortaya koyduğu gerçekleri anlamak açısından aydınlatıcı niteliktedir.

1. İslâm ve Siyaset İlişkisi

Modern dünyamızda genel olarak sosyal bilimlerin özel de ise siyasal bilimlerin temel problemlerinden birisini din, birey, toplum ve siyaset ilişkisi belirlemektedir. Özellikle Ortaçağ'dan günümüze değin süregelen ve siyasal

gündemin ana temasını oluşturan din ve devlet ilişkileri, muhtevası gereğince din ile siyasetin yakın temasına sahne olmuştur. Bu bağlamda ise sosyal bilimciler din ve siyaset ilişkisi üzerine çalışmalar gerçekleştirmeye ağırlık vermişlerdir. Nitekim din ve siyaset konusunu incelemek için çok yönlü interdisipliner bir bakış açısı gerekmektedir (Erdoğan, 1995; 179).

Din ve siyaset ilişkisi anlamak ve özellikle de İslâm ve siyaset etkileşimini kavramak için öncelikle din ve siyaset tanımlarının kökenlerine bakmak gerekmekte ve önemli olarak din kavramından bahsettiğimizde ortaya çıkan anlamı iyi irdelemek gerekmektedir. Yüzyıllara dayanan araştırmalarda bazı bilim adamlarının dini; bir olgu olarak yaratıcıya, kutsallığa ve insanoğlunun var oluş hikâyesine dayandırdığı görülmektedir. Diğer bazı bilim adamları ise bu içsel anlamdan ziyade dinlerin ayrımına, insanoğlunun din karşısında verdiği reaksiyonlara ve özellikle batıda dinin tarihi nasıl etkilediğine yönelmişlerdir (Mandaville, 2009; 97-98). Mamafih bu çeşitli çalışmalar din tanımı üzerinde bir ontolojik tartışma ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmanın sosyoloji açısından kritik isimleri ise dinin ne olduğunu vurgulayan Weber ile ona karşı olarak dinin ne işe yaradığına dikkat çeken Durkheim olmuştur. Belirtmek gerekir ki; din tanımlarına yönelik her iki görüşü de barından farklı sosyolojik bakış açıları da bulunmaktadır (Kurt, 2008; 74).

Dini tanımlama ve anlam atfedilmesine yönelik bu çabaların yanı sıra olgu olarak din kavramı bir yandan da etimolojik olarak bir takım evrelerden geçmiştir. Özellikle eski Yunan'dan Roma'ya oradan da Arap kültürüne değin din tanımı kendi içinde bazı özellikleri barındırmıştır. Örneğin; Yunancada din, korkuyu da içerisinde barından bir saygı ifadesi olarak algılanırken, Latince de ise yaratıcıya karşı bir bağlılık duygusunu atfeden “religio” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Arap kültüründe ise din örf, adet gibi toplumsal kültürü yansıtan şekilde kullanılmasının yanı sıra, yargılamak, hesap etmek anlamına da gelmektedir. (Arslanoğlu, 2014; 1) Tüm bu serüveni içerisinde din olgusu İslâm ekseninde ise inanç şeklinde belirlenmiştir. Özellikle İslâm bilginlerinin tanımlarında bu durumu daha net olarak görmekteyiz. Örneğin; Gazali dini “Allah ile kul arasındaki muamele” olarak tanımlamıştır. Bir başka İslâm âlimi İbn-i Teymiye, “Din, Allah'ın insanlığa yönelik hükümler halinde kanunlaştırdığı buyrukların tamamıdır.” Şeklinde aktarmıştır. Şüphesiz ki İslâm âlimleri din tanımını yaparken, Kur'an-ı Kerim ayetlerini ve İslâm inançlarını göz önünde buldurmışlardır (Kılıç, 1999; 110-111). Batı dünyasında, bu kültür ile yetişmiş olanlar “İslâm” ve “İslâmi” kelimelerini kullanırken, bir yanılısama içerisine düşerler. İslâm'da

da batı dünyasındaki özellikle ortaçağ batı dünyasındaki gibi bir algı olduğunu varsayarlar. Hayatın belli vakitlerini belli işleri yapmaya ayırmak ve bu vakti diğer işler için ayrılan vakitlerden ayrı tutmak bu düşüncenin temelidir. Klasik İslâm'da din ve devlet arasında, bunları birbirinden ayırt edici bir fark yoktur. (Lewis 1992, 9) İslâm'ın bu inanç çerçevesinde şekillenen toplumsal yapısı Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan çok önemli bir sorunla, yönetme sorunuyla yüzleşme durumunda kalmıştır. Nitekim söz konusu bu durum dini öğeleri toplumsal ve siyasal hayata taşımıştır. Örneğin; siyasal bir kırılmayı simgeleyen Kur'an sayfalarının mızrakların ucuna takılarak savaş meydanlarına taşınması olayı, Hz. Peygamber'in vefatından çok kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir (Çelik, 2000; 29). İşte söz konusu bu nokta bizi siyaset kavramına götürmektedir. İslâm ile siyasetin etkileşimi belirleyen ve dinin nasıl algılandığını gösteren tanımlamalarla birlikte bu nokta İslâm ve siyaset ilişkisinin bel kemiğini meydana getirmektedir. Dolayısıyla bu ilişkinin anlaşılması açısından siyaset kavramının ele alınması gerekmektedir.

Siyaset denilince; “bir bölgede, bir ülkede veya bir toplumda idari bir birikim oluşturma, bu birikimi organize etme ve bunun sonucunda meydana gelen güçten faydalanma ve bu toplumun oluşturduğu kurumları ve onun terminolojisini kontrol edeni belirleme” anlaşılır (Eliad tarih yok, 408). Andrew Heywood'un tanımına göre ise siyaset, “en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir. Siyaset akademik bir konu olmakla birlikte, aslında hiç şüphesiz bu faaliyetin incelenmesidir. Bu çerçevede, siyaset, çatışma ve işbirliği olgularıyla karmaşık bir bağlantı içindedir.” (Heywood, Siyaset 2006, 22). Diğer yandan, siyaset kavramına etimolojik olarak bakıldığında Arap dilinden Türk diline geçen bir kelime olduğu göze çarpmaktadır. Arap dilinde “siyasa” olarak kullanılan siyaset yönetmek, yetiştirmek, bir düzene koymak gibi anlamlara gelmektedir. Yine bu anlamlarıyla siyaset etimolojik açıdan İbranicede “at” anlamına gelen “süs” kelimesine değin bağlanmaktadır. Nitekim bu anlamı Bedevi kültürü içerisinde hayvanların, büyük oranda da atların terbiyesi açısından kullanılmış ve bu işle ilgilenen kişiye “seyis” denilmiştir (Dursun, 2006; 25). Siyasetin bu etimolojik kökeniyle birlikte Türk dilinde ise siyaset ve politikanın sıklıkla aynı anlamda kullanıldığı göze çarpmaktadır. Fakat çok yüzlülük anlamındaki politika esasen Yunan dilinden gelen bir kavramdır (Arslanoğlu, 2014; 1). Politikanın kökenini ise Eski Yunan'daki şehir devletlerini ifade eden “polis” kelimesi oluşturmaktadır. Nitekim devlet yapısı ve egemenlik hakkını ilgilendiren

konuları kapsayan “politica” kelimesi devlet ile ilgili faaliyetler anlamı taşımaktadır(Dursun, 2006; 26-27). Bu etimolojik kökeni ve anlamıyla birlikte siyasetin esas konusunu siyasal iktidar oluşturmaktadır. Bu bağlamda siyasal iktidarın ne olduğu, kaynağı, meşruluğu, ele geçirilmesi, tasnifi, devredilmesi, kullanılması, siyasal iktidarı etkileyen faktörler, siyasal partiler, egemenlik, siyasal sistemler, devlet sistemleri, siyasal kurumlar, siyasal kültür, farklı siyasal sistemler gibi konular, siyasetin ana gerilim noktalarıdır(Öztek, 1993; 16). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere siyasal iktidarın varlığı ve genel dinamikleri siyasetin ana temasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda İslâm ve siyaset ilişkisi din kavramından toplumsal ve siyasal hayata oradan da siyasetin ana teması olan siyasal iktidar sorununa kadar iç içe geçmiş gözükmektedir. Bu noktada İslâm’ın siyasetle ilişkisinin daha yakın bir perspektiften ele alınması ve İslâm’ın nasıl siyasallaştığı sorusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

1.1. İslâm - Siyaset İlişkisinin Temelleri

İslâm’ın siyaset düşüncesi ve siyasallaşma evresi tarihsel şartların bir ürünü olarak, siyasal ve sosyal gelişmeler ışığında ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu bağlamda İslâm öncesinde bir devlet yapısını bünyesinde barındırmayan Arap kültürü, İslâm’ın ilk döneminde Hz. Muhammed’in şahsında, peygamberlik, devlet idareciliği, komutanlık, hâkimlik gibi görevlerin birleşmesi sonucunda kesin bağlılığı kendisine düstur edinmiştir. Bu dönemin ilk çatışması ise -belki de bir siyasal kırılma olarak- Hz. Peygamber’in vefatı sonrasında ortaya çıkmıştır. Nitekim artık kesin bağlılığı kendine düstur edinmiş toplum için itaat edecek kişi artık yoktur¹ (Hamidullah, 1990; 1112). Mamafih Hz. Peygamber’in vefatı Müslümanları devlet idaresi noktasında hazırlıksız yakalamıştır. Hz. Peygamber, hayatta olduğu sırada bu konuyu kimse düşünmemiş ve hakkında tartışma yapılmamıştır. Ayrıca bu konuda Kur’an-ı Kerim’de bir hüküm olmadığı gibi Hz. Peygamber’de bu konuya ilişkin bir yön göstermemiştir (Çelik, 2000; 31). Neticede Hz. Peygamber’in vefatıyla birlikte ortaya çıkan tabloda İslâm coğrafyasını yönetecek

1 Ayrıca Hamidullah’a göre; Hz. Peygamber hayatta iken hem Peygamberlik görevini hem de gözetimi altında olan toplumun lideri olarak devlet idarecisi görevini yerine getirmiştir. Nitekim İslâm toplumunu idare etmiş olsa da Hz. Peygamber döneminde tam bir devlet teşkilatı oluşturulduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in içinde yetiştiği toplumun mevcut inanç, gelenek ve yaşantısına alternatif bir sistem koymakla görevlendirilmiş olması, getirdiği sistemin yerleşebilmesi için modern devletinde kurucu dinamikleri sayılan ülke-halk-iktidar unsurlarına sahip bir çerçevede lider olmasını gerekli kılmıştır. Neticede Hz. Peygamber siyasal bir sistem ortaya koymak amacıyla gelmiş içinde bulunduğu şartlar açısından topluma liderlik etmesi zorunlu olmuştur. (s.837 ve s.871)

bir idarecinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özellikle yeni dine mensup olmaları hasebiyle eski kabile düzenini devam ettirme gibi bir durum da söz konusu değildir. Müslüman Araplar bu durumu en pratik şekilde hem dini hem de kabilevi çerçevede çözüme ulaştırmışlardır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşı olan ve Arapların hürmet ettiği bir kabile olan Kureyş'e mensup Hz. Ebu Bekir siyasi tartışmaların sonunca "halife" olarak seçilmiştir (Hamidullah, 1990; 1105-1110).

Hz. Peygamber bir hadisinde yöneticilerin ünvanları ve önem dereceleri ile ilgili şöyle buyurmuştur: "benden sonra halifeler; halifelerden emirler; emirlerden sonra sultanlar; sultanlardan sonra zalim hükümdarlar... gelecektir." (al-Athir 1869-71). Bu hadis mevzu(uydurma)dur. Fakat hilafet makamını anlamak adına önemli bir noktadır. Sıralamada en önde gelen ve hakikaten en takdir edilen halifedir ki Orta Çağda dış dünya tarafından en iyi bilinen unvan da budur. Halife kavramı Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Birincisinde Hz. Âdem'i ikincisinde ise Hz. Davud'u işaret etmektedir. (Lewis 1992, 70). Sad suresi 26.ayette "Ey Davud gerçek şu ki biz seni yer yüzünde halife kıldık. Öyleyse insanlar arasında hak ile hükmet,..". Bu ayette halife kelimesinin sadece dini değil siyasi bir otoriteyi de temsil ettiği açıkça görülmektedir. Söz konusu bu hilafet makamı siyaset ekseninde değerlendirildiğinde, İbn-i Haldun'un tanımı yol gösterici niteliktedir. İbn-i Haldun'a göre hilafet ve siyaset şu şekilde tanımlanmaktadır: Hilafet: "Dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare etmek hususunda din sahibine naiplik etmektedir." Siyaset ise: "Akli delil ve hükümlere dayanarak dünya maslahat ve faydalarını elde eden, zarar ve ziyanlarını def etmeğe sevk eden insan ürünüdür." Böylece hilafet ve siyaset arasındaki ilişki; hilafetin dünya ve ahireti, siyasetin ise sadece dünyayı kapsamı şeklinde belirlenmiştir (İbni Haldun, Mukaddime, 1989; 481). Görüldüğü üzere halifelik makamının siyasi bir çerçevesi bulunmaktadır. Nitekim bu durum halifelerin seçim süreçlerinde yaşanan siyasi tartışmalarda da sıklıkla kendisini göstermiş ve nihayetinde ise İslâm'ın siyasallaşmasının ilk nüvelerini katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede İslâm'ın dört halife dönemi olarak adlandırılan kısmında; Halifeler tarihsel şartlara göre belirlenmiştir. İlk halife Hz. Ebu Bekir seçimle iş başına gelirken, bizatihi ülke şartlarını göz önünde bulundurarak seçim yeterliliği olanlara öncelik verip görüş almış ve ikinci halifeyi atamıştır. İkinci halife Hz. Ömer ise bu işi altı kişilik bir şuraya göndererek çözmüştür. Hz. Osman B. Affan ise bir suikast sonucu öldürüldüğünden yerine geçecek birini atayamamıştır. Sonuç olarak; ilk üç halife döneminde seçim, atama ve şura olmak üzere üç tür seçim şekli uygulanmıştır(Hurç, 2003; 415-416).

Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadeleyle birlikte ise hilafet makamı Emevi devletine geçmiştir. Bu gelişmeyle birlikte hilafet makamında bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Bu bağlamda Muaviye oğlu Yezid'i kendinden sonra başa geçecek olan halife olarak tayin etmiştir. Yezid ile birlikte hilafet saltana dönüşerek babadan oğula geçer bir durum halini almıştır(Akkor, 2012; 16). Hilafetin bu temel akseniyle birlikte Müslümanlara özgü bir siyasal yönetim biçimi olduğu belirtmek gerekir. Özellikle halifeliğin ilk otuz yılı kendine özgü özelliklerini barındırdığı yıllardır. Bu süreden sonra halifeliğin anlamı değişmiş ve görüldüğü üzere halifelik saltanata dönüşmüştür(Hurç, 2003; 416). Halifelik konusunda belirtilmesi gereken bir diğer önemli dinamik ise mezhep ayrılığı ve siyaset ilişkisidir. İslâm tarihinde siyasi anlamda mezhep ayrımının ana ayrışma temasını hilafet kurumu oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayan dönemde görüldüğü üzere kimin halife olacağı en öncelikli problem olagelmıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'den gelen birtakım hadisleri dayanak göstererek iki ana kutba bölünen İslâm siyaset düşüncesi daha sonraları haricilerinde katılmasıyla birlikte üç kutup olarak devam etmiştir. Ehl-i sünnet, Şia ve Hariciler olmak üzere bölünen bu üç ana kutbun kökleri tarihi olarak bu dönemde bulunmaktadır. Ancak sistematik bir biçimde mezhep veya ekol haline gelmeleri yüzyıllara dayanan bir süreçtir(Nasuhbeyoğlu, 2014; 49). Görüldüğü üzere halifeliğin İslâm siyasetine katkısı çok yönlüdür. Bu anlamda geniş bir araştırmanın konusu olacak niteliktedir.

İslâm siyaset ilişkisinin bir diğer önemli nüvesi ise devlet kavramıdır. Weber'in tanımıyla devlet " belirli bir toprak parçası üzerinde yasal olarak fiziki güç kullanma tekelini elinde bulunduran insan topluluğudur." (Warner 1991, 9-10). Heywood'a göre ise devlet "en basit şekilde tanımlanmış toprak sınırları içinde otorite uygulayan siyasal bir birlik olarak tanımlanabilir." (Heywood, Siyasetin Temel Kavramları 2012, 29). Bu çerçevede İslâm'daki devlet kavramının din ile birlikte yeşerdiği görülmektedir. Fakat din ve devlet arasındaki farklar henüz erken yıllarda ortaya çıkmasına rağmen zamanla daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Farkların temelinde ise; dünyevi olan devletin, ilahi olan dine karşı olması bulunmaktadır. Bu bağlamda dinin ahlaki, insani ve birleştirici değerlerine zarar göstermeden devlet ile uzlaşma ve denge kurmak, İslâm âlimlerinin ana çalışma alanı olmuştur. Özellikle din ile devlet ilişkileri, İslâm düzeni kurulduktan sonra düşünürleri çokça ilgilendirmiştir. Örneğin; Farabi, İbn-i Sina gibi ileri gelen Müslüman âlimler Helen medeniyetinin devlet, toplum gibi temel dinamiklerini inceleyerek çözüm yolları aramışlardır. Neticede ilahi olan dinin, dünyevi olan toplum ve

devletle barış içinde bir arada yaşamasını zorunlu bir sonuç olarak görmüşlerdir. Bu noktada İslâm'da “mülk” ve “malik” gibi kelimelerin siyasi iradeyi, dolayısıyla dünyeviliği temsil ettiğinin belirtilmesi gerekmektedir. Nitekim bilindiği üzere 11. Yüzyılda, Gazali'nin de gösterdiği şekilde devlet ve devlet eksenli güçler -valiler, sultanlar gibi- İslâm dünyasında söz sahibi olmuşlardır. Bu anlamda devlet dini kontrol etmiş ve devlet ile din farkı yüzyıllar boyunca ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. (Karpata, 2013; xiii). Ancak yine belirtmek gerekir ki; Abbasiler ve Emeviler döneminde devlet ait olduğu kültür çerçevesinde bir kurumsallaşma evresi geçirmiştir. Bu dönemlerle birlikte devlet - din farkı, devrin kendine has özellikleri, kültür ve geleneklerin devlet kavramına eklediği parametreler ile yeni bir yapı kazandırmıştır. (Menekşe, 2005; 195) Bunlara ek olarak; Müslümanların devlet, yönetim, siyaset ve iktidar çerçevesi gibi düşüncelerini oluşturan temel sosyopolitik dinamikler arasında Hint-Moğol devlet geleneği, Cengiz Han töreleri, Arapların kılıç hakkı ve Bizans'ın imparatorluk mirası da bulunmaktadır. Bu birikimin zirvesini ise Osmanlı İmparatorluğu oluşturmaktadır (Bulaç, 2014; 24). Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yapısı din-devlet ilişkisinin nasıl bir noktaya evirildiğini iyi bir şekilde göstermektedir. Nitekim Karpata'ya göre; Osmanlı Devleti'nin bir siyasi kültürü olduğunu, bu kültürün dünyevi anlamda sosyal ve ekonomik yönlerinin bulunduğunu ancak bunların din yolu ile ahlaki ve etik bir çerçeve kazandığı düşünülmektedir. Ayrıca devletin bu kültürü topluma mal ettiği ve böylece bir Osmanlı kimliği, felsefesi ve yaşam standartı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak yine Karpata'ya göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm ve devlet kavramı ilişkisi bir otorite ayırımından ziyade bir fonksiyon ayırımı üzerine olmuştur.² (Karpata, 2013; xiv – xv).

İslâm ve siyaset ilişkisini ele alırken tarihsel gelişmelerin yanı sıra İslâm'da siyasal aklın oluşumunun temellerini incelemek gerekir. Cabiri'ye göre Arap İslâm kültüründe üç sistem vardır. Birincisi dini metinlerin ve dilin kurmuş olduğu beyani sistemdir. (El-Cabiri, Tekvinu'l-Akli'l-Arabi 1991, 254). Bunda temel olan “bilgisel ortaya çıkma-çıkarma ve anlama-anlaşılır kılma”dır. Cabiri'ye göre bu yapı bilinçsiz bir binanın üzerine kurulmuştur (El-Cabiri, Bünyetü'l-Akli'l-Arabi 1991, 554). İkinci sistem, kadim mirasın aklı devre dışı bırakarak kurmuş olduğu irfani sistemdir. Aslında bu sistem de bilgisel bir faaliyetin ürünüdür. Öyle ki; bu sistemin bilgisel halkası dini

2 Karpata bu durumu şu şekilde açıklamıştır: Din ve devlet kendi hareket alanı saydıkları işlerde diğerinin müdahalesi olmadan hareket etmekte serbesttir. Devletin ve mensuplarının hak, adalet ve ahlak kurallarına uymaları dinden dolayı kaynaklanırken bu kurallar artık topluma mal olduğundan dolayı bunları dini değil toplumun sosyal kültürün bir parçası olarak görmek gerekmektedir.

renklere bürünmüş düşünce, akide ve hikâyelerle karışmıştır. Üçüncüsü ise felsefi ve akli ilimlerin deliline dayanan burhani sistemdir. Bu sistemin amacı irfani sisteme karşı savaşıyan beyani sisteme yardım etmektir. Cabiri, her düşünce ve mezhebin kendi inanışlarını kuran ve hadise onaylatmaya çalıştıklarından bahseder. Gruplar bu yolla bir yandan kendi meşruiyetlerini arttırırken bir yandan da diğer düşüncelerin meşruiyetini azaltmış olurlar. Bu noktada da Cabiri'nin değindiği diğer bir düşünce de her şeyin Allah'ın eseri olduğu ve bir yanlış eleştirildiğinde kişi, Allah'la karşı karşıya bırakılır (El-Cabiri, Bünyetü'l-Akli'l-Arabi 1991, 564-573). Bu düşünceyi anlayabilmek için Arap İslâm kültüründeki devlet yapısını da anlamak gerekmektedir. Bu yapı içerisinde ilim yani din ve devlet iç içedir. Din siyasi faaliyetleri meşrulaştıran bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu noktada kelim ilmi siyasi faaliyetlerin dini dayanaklarını sağlamada önemli bir rol oynamıştır.

İslâm-siyaset ilişkisi temelinde önem arz eden bir diğer konu ise İslâm siyaset felsefesinin oluşumudur. İslâm düşünürlerinin, -özellikle Farabi'den itibaren-, İslâm kültür tarihi ekseninde orijinal bir siyaset felsefesi geliştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda İslâm düşünürleri, siyaseti dar anlamda hakları bölüştüren, sosyal yapıyı koruyan, toplumsal sorumlulukları düzenleyen bir yapıdan ziyade toplumun gelişmesini sağlayıcı bütün imkânları sağlayan geniş perspektifli bir ufuk olarak görmüşlerdir(Menekşe, 2005; 196). Bu konuyla bağlantılı olarak; İslâm'ın siyasallaşması ve bu siyasallaşma çerçevesi içerisinde farklı fraksiyonların bulunmasına neden olan bir diğer önemli husus ise İslâm siyaset felsefesinin ana konularından biri olan iktidar ilişkisidir. Bu anlamda Maverdi, Gazali, İbn-i Teymiyye, İbn-i Cem ve bunları izleyen düşünürler arasında güvenlik ve istikrarın adalet ve ilkeye tercihi şeklinde bir görüşün oluşturulduğu görülmektedir. Nitekim Gazali ve İbn-i Teymiyye açık bir şekilde sivil işlerin aksamasındansa zalim ve zorba bir yönetimin meşru olduğunu söylemişlerdir. Ek olarak İbn-i Cem askeri müdahale ve darbelerin yine meşru olduğunu savunmuştur. Bu anlamda İbn-i Cem'in söyledikleri Bulaç'ın aktarımıyla şunlardır: "Kılıç kimin elindeyse iktidar onundur ve bu iktidar meşrudur." Yine bu ekseninde Maverdi'de zorba yönetimler için makul bir eksen çizmiştir (Bulaç, 2014; 24). Bu görüşlerin İslâm'ın günümüzde dahi yaşadığı baskıcı rejimlerin pek çoğunu barındırma sorununa kaynaklık ettiği de söylenebilir. Ancak İslâm düşünürlerinin bu düşüncelerinin aksine İslâm siyaset felsefesinde hiç kimse tek başına ve re'sen iktidara sahip görülmemiştir. Bunu en iyi gösteren kanıt yöneticinin toplumun bir vekili olarak görülmesidir. Nitekim yönetici ile toplum arasında ki ilişki bir vekâlet akdi olarak algılanmıştır. Ek olarak iktidarın Allah tarafından topluma verilmiş bir

emanet olduğu düşüncesi hâkim olmakla birlikte, bu iktidar mutlak ve sınırsız olarak görülmemiştir. Nihayetinde siyasal iktidarın meşruluğu toplumun rızasına bağlanmıştır³(Ceylan, 2003; 103).

Sonuç olarak; İslâm'ın siyasallaşmasının temellerini dinin doğuşu ile birlikte ve özellikle Hz. Peygamber'in oluşturduğu yönetim anlayışının sonrasında yaşanan kırılmalar ekseninde düşünmek mümkündür. Bu anlamda ilk üç halife zamanında yaşanan siyasi eksenli çekişmeler İslâm ve siyaseti yakınlaştırmış, dolayısıyla İslâm'ın siyasallaşmasına ivme kazandırmıştır. Özellikle halifelik makamının dinamikleri ve kapsamı İslâm siyasetinin ilk nüvelerini meydana getirmiştir. İkinci olarak, İslâm ve devlet ilişkisi içerisinde farklı bir etkileşimin olduğu göze çarpmaktadır. İslâm ve devlet arasında bir kapsama mücadelesi olmakla birlikte; İslâm, siyasal sentezinin kökenlerini Hint–Moğol'dan Osmanlı İmparatorluğuna değin ulaştığı görülmektedir. Ek olarak devletin kurumsallaşmasıyla birlikte İslâm'ın etkisinin derinlemesine olduğu ve yeni bir din-devlet ilişkisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu ilişkinin tarihi anlamda en zirve noktasını ise Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet ve din arasında yaşanan otorite mücadelesine karşı fonksiyon temelli ayrımı getirmesi olmuştur. Böylelikle bir anlamda din ve devletin işlevleri ayrı olarak nitelendirilebilmiştir. Son olarak ise İslâm siyaset felsefesi içerisinde oluşturulan toplumu geliştirecek geniş ufuk ve genel kapsayıcılık önem arz etmektedir. Ancak bu konuyla bağlantılı olarak ortaya çıkan iktidar ilişkisine yönelik farklı bakış açıları yeni siyasi kırılmaları da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda İslâm ve iktidar kavramının siyasallaşmaya etkisi önem arz etmektedir. İslâm düşünürlerinin güvenlik ve istikrar öncelikli siyaset felsefelerine karşın iktidarın meşruluğu çerçevesinde toplumsal vekâletin bulunduğu görüşü bu siyasi kırılmaya karşı bir denge oluşturmuştur.

1.1.1. İslâmi Cemaat Gruplarının Ortaya Çıkışı

Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan ve İslâm'ın siyasallaşmasına bir anlamda temel teşkil eden halifelik makamı üzerine siyasi tartışmalara ek olarak, Müslümanlar arasında dinin anlaşılmasına yönelik bir takım fikir ayrılıkları da meydana gelmiştir. Bu dönemde özellikle giderek farklılaşan

3 Bu konuda daha geniş bilgi olarak Ceylan; İslâm'da siyasal iktidarın çerçevesini ve sınırlarını, İslâm hukukunun temel kaynaklarındaki esaslarla beraber somut olarak "Bey'at sözleşmesi" ile oluşturmuştur. Bey'at sözleşmesi ekseninde; Velayet-i Amme, İslâm Hukuku ve maslahat-ı amme ile sınırlıdır. Halife bu sınırlara uymadığı takdirde toplumun direkt olarak kendisi veya temsilcileri ehli'l hal aracılığıyla iktidara karşı başvurma hakkına sahip olabileceği çeşitli araçlardan bahsetmiştir. Bunlar "nasihatten", "takvim (doğrultma/düzeltilme)", "azl" ve "karşı çıkmaya (hurüc)", gibi kanallara kadar uzanmaktadır. S.104

ve ayrışan gruplar bir yandan kendi yapılarını korumak, bir yandan da diğer gruplardan farklılıkları ifade etmek üzere bazı düşünceler ortaya koymuşlardır. Daha farklı bir ifadeyle; Müslümanlar özellikle yaşadıkları olaylara ilişkin bir tavır belirleyerek psikolojik, sosyal, ekonomik, siyasi şartlara göre davranmış, saf tutmuş ve gruplar oluşturmuşlardır (Sarıkaya, 2014; 27-30). Nitekim daha öncede belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber'in vefatının ardından, -belki de İslâm'ın ilk siyasal kırılması olarak niteleyebileceğimiz- İslâm'ın mezhepsel bölünmesi de yaşanmıştır. Bu bağlamda gruplaşma mezhepsel bölünmeyle ilişkili gözükmektedir. Ancak İslâmi cemaat gruplarının tam anlamıyla ortaya çıkışı Hz. Peygamber'in vefatından çok sonra meydana gelmiştir. Mamafih İslâmi cemaat gruplarının ortaya çıkması hicri olarak II. Yüzyıla rastlamaktadır. Bu gruplarının oluşmasında başlıca nedenler olarak; toplumun savaş, hastalık gibi etkilerle bunalması, İslâm'ın ileriye götürülmesi fikri, yabancı kültürlerin etkisi ve dinsel yorumlar göze çarpmaktadır. Ek olarak İslâmi cemaat gruplarının temel eksenini İslâm olmakla birlikte Hint, İran, Yunan ve Hristiyan dininin bu oluşumların meydana gelmesinde rol oynadığı da ileri sürülmektedir. Nitekim bu İslâmi cemaat gruplarını kuran kimseler toplumsal ihtiyaçlara cevap verir niteliğe sahip kişiler olarak dikkat çekmişlerdir. Özellikle bir ekol gibi çalışan bu kimseler ilmi ve ahlaki değerler çerçevesinde bir yapı inşa etmeye çalışmışlardır.⁴ (Çağatay ve Çubukçu, 1985; XI). İslâmi cemaat gruplarının ortaya çıkmasında bir diğer önemli dinamik ise coğrafi keşifler ile başlayan batının yükseliş evresidir. Bu manada batının geçirdiği Rönesans, reform ve sanayileşme dönemiyle birlikte doğu ve batı arasındaki denge Müslümanların aleyhine doğru bozulmuştur. Nihayetinde bu dönemin ardından İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde belirli sosyal hareketlenmeler meydana gelmiştir. Bu bağlamda Müslüman âlimler bu denge bozulmasının kaynaklarını araştırmışlar ve çözüm yolları bulmak için siyasi girişimlerde bulunmuşlardır. Bu parametrelere ek olarak Müslüman âlimler batıda gelişen felsefi akımlara, düşünce dünyalarına ve ideolojik akımlara karşı İslâmi doktrinleri koruma reaksiyonu

4 Not: Bizim çalışmamızda, İslâm Mezhepleri Tarihi yazarlarının kullandığı "Tarikat" kavramı yerine "İslâmi Cemaat Grupları" kavramı tercih edilmiştir. Belirtmek gerekir ki; dini cemaatler, klasik tarikat yapılanmasından ayrı anlamda fakat o eksenden etkilenerek nispeten modern toplumlarda çeşitli ihtiyaçlara göre oluşturulmuş gruplardır. Bu gruplarla ilgili farklı niteleme ve isimlendirmelere sıkça rastlanmaktadır. Aktaran; M. Saffet Sarıkaya, "Dini Zihniyetimizin Oluşumunda Dini Tarikat ve Cemaatlerin Olumsuz İz Düşümleri", *Araştırmalar Dergisi*, <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/Dini-Zihniyet.pdf> (7.10.2014), s.4

Ayrıca cemaat teriminin anlamı ve gelişmesi noktasında Şerif Mardin'in eserleri yol gösterici niteliktedir. İleri okuma için bakınız: Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 1999, ss.194-199.

da vermeye başlamışlardır. Bu durum özellikle modern zamanlarla birlikte İslâm'ın ideolojik duruş kazanmasına etki eden bir dini hareketlilik halini almış sonucunda ise dini akımların farklı isimlerle tasniflenmesine kadar sürüklenmiştir (Sarıkaya, 1998; 93-94).

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan fikir ayrılığı ve peşi sıra meydana gelen gelişmeler, İslâmi cemaat gruplarının ortaya çıkmasına temel teşkil eder niteliktedir. Fakat bu sürecin esas etkenin sosyal içerikli olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda sosyal gelişmeler İslâm cemaatlerinin dinamiklerine yönelik belirleyici olmuştur. Ek olarak söz konusu İslâmi cemaat gruplarının artmasına ve yenilerinin ortaya çıkmasına yönelik katalizör etkisi yapan bir diğer önemli faktör ise batıdan gelmiştir. Batının yükselişine karşı parlak doğunun giderek geri kalması ve İslâm'ı koruma içgüdüleriyle dini anlamda yeni akımların, görüşlerin ve ekollerin oluştuğu görülmektedir.

2. İslâmi Cemaat Gruplarının Siyasal Hayata Etkileri

Tarihsel süreç içerisinde İslâmi cemaat gruplarının, yeni kollara ayrılarak çoğaldığını ve niteliklerinde çeşitli değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Bu anlamda pek çok İslâmi cemaat grubunun ilk dönemlerdeki saflık dereceleri yitirerek siyasi çıkar sağlamak ve iktidar olmak gibi kaygıları oluşmaya başlamıştır. Nitekim din, siyaset ve çıkar aleti oldukça toplumlar içerisinde ayrılmalar, kopmalar ve huzursuzluklar da yaşanmıştır. Bu anlamda mezhepçilik hem İslâm'a zararlı olmuş hem de Müslümanları derin kederlere sürüklemiştir. Yine bu minvalde dini siyaset ve çıkar için kullanan İslâmi cemaat grupları zamanla düşünce perspektiflerine mezhepsel bir nitelikte vermişlerdir. Bu bağlamda amaçları uğruna halkın dini hassasiyetlerini kullanan cemaat önderleri olduğu gözükmektedir. Özellikle tarih içerisinde siyaset ve çıkar ekseninde, Kur'an hükümlerine uymayan mezhepler ve çeşitli İslâmi cemaat grupları ortaya çıkmıştır. İslâm tarihi bu gibi örnekleri bünyesinde çokça barındırmaktadır (Çağatay ve Çubukçu, 1985; XI-XII). Bu gelişmelerin yanı sıra yüzyıllar içerisinde İslâmi dünya görüşünü benimseyen bireylerin ve bu bireylerin kritik kısmını yönlendiren cemaatlerin kazandıkları güç, siyasette derin değişiklikler oluşturacak boyutlara ulaşmıştır. Örneğin; toplumsal anlamda aşağıdan yukarıya bir etkiyle, modern dönemlerde merkezi yönetimlerin din ve devlet işlerinin ayrılığına

yönelik ideolojilerinin tartışmaya açılması bu gücün önemli bir örneğini teşkil etmektedir⁵ (Taslaman, 2011; 19). Neticede cemaat grupları muhafazakâr sosyal yaşamın önemli bir dinamiği haline gelmiş ve muhafazakâr siyasetin ana eksenini oluşturmuştur. Daha farklı bir ifadeyle; sol siyasetin öznesi sosyal sınıf, liberal siyasetin birey ise, sosyal bir güç olarak ortaya çıkan cemaat grupları da muhafazakâr siyaset görüşü içerisinde temel nitelik olmuştur (Çaha, 2006;23). Bu noktada bizde bu yönleriyle birlikte dünya siyasetine yön veren ve günümüz modern toplumunda önem teşkil eden İslâmi cemaat gruplarından bazılarını liderleriyle birlikte ele alarak inceleyecek ve siyasal hayata yönelik etkilerini ortaya koyacağız.

2.1. Hasan El Benna ve Müslüman Kardeşler Etkisi

Müslüman Kardeşler oluşumunun temeli derin bir tarihsel süreci bünyesinde barındırmaktadır. Söz konusu bu tarihi; Arapların İslâmiyet'i kabulünden başlayan ve ilk Müslüman Kardeşler fikri olarak gösterilen düşüncelerden ve sonrasında Hilafet çatısı altında Müslüman kardeşliği anlayışını meydana getiren fikirler ile Arap ayrılık hareketlerinden günümüze kadar gelen köklü birtakım gelişmeleri tecrübe ederek oluşmuştur (Kutay, 1977; 26-46). Bu köken serüveni ile Müslüman Kardeşler hareketi, ilkökul öğretmeni olan Hasan El Benna tarafından küçük bir şehir İsmailiye'de kurulmuştur. Nitekim kuruluş dönemlerinde Müslüman Kardeşler Mısır'da yaygın olarak görülen dinî topluluklardan birisi olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle kuruluş yıllarında ve erken dönemlerinde hareket, küçük bir topluluk olarak kalmış ve faaliyetlerini lise öğrencileri ve işçiler üzerinden oluşturmuştur (Baker, 2003; 23). Ancak Hasan El Benna'nın liderlik şahsiyeti ve etkileyici kişiliği ile öğrenciler ve işçiler üzerinden oluşturulan faaliyetler bir organizasyonel hâl almış ve hareket farklı yerleşim yerlerine de yayılmıştır. Bu gelişmelerin üstüne Müslüman Kardeşler daha geniş bir çerçevede ses getirmek hedefiyle merkezini Kahire'ye taşımıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki; Hasan El Benna'nın konferansları, konuşmaları ve düzenlediği toplantılar hareketin organizasyonel kapasitesini geliştirmiş ve geniş bir yapı hâline dönüşmesinde etkili olmuştur. Ek olarak 1930'ların sonuna doğru ilk

5 Not: Taslaman bu örneğini Türkiye üzerinden vermiştir. Taslaman'a göre; küreselleşme sürecinde, merkezin toplum üzerindeki denetimi azalmıştır. Bunun neticesinde cumhuriyetin kurucu ideolojisi sayılan sekülerleştirme düşüncesine karşı toplum içinde bir bağımsızlaşma yaşanmıştır. Bu anlamda toplumun içerisinde hakim görüş olan İslâm düşüncesi güç alanlarında etkili olmaya başlamıştır. Neticede İslâmi dünya görüşünü benimseyen bireylerin ve bu bireyleri yönlendiren cemaatlerin kazandığı güç, siyasal paradigmadaki değişiklik yaratarak cumhuriyetin kurucu ideolojisine karşı bir tartışma olanağı açmıştır. ss. 18-19

gazetesini çıkaran hareket, bütün Mısır'da tanınmaya başlamış ve üye sayısında önemli bir yükseliş meydana gelmiştir(Tığlı, 2011; 43-44).

Müslüman Kardeşlerin bu gelişme serüveni içerisinde toplumsal yönünün ağır bastığı ve İslâmi cemaat olgusunun etkili olduğu dikkat çekmektedir. Bunun nedeni olarak; İslâmiyet'in eşit şartlar altında ve demokratik ölçüler temelinde kardeşlik ilkesini öteki farklı ölçütlerin üzerinde tutması gösterebilir. Bu bağlamda söz konusu gerçeklik Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, net şekilde gösterilmektedir (Kutay,1977; 49). Söz konusu bu parametreyle ilişkili olarak Müslüman Kardeşler'in sosyal ağırlıklı bir anlayışa sahip olması oluşumun siyasi yapıya dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda toplum ve devlet ile ilişkiler, temel politik değerler ekseninde yönetildiğinden, bu durum Müslüman Kardeşler'in sosyal olarak harekete geçme stratejilerinde önem arz etmiştir(Tığlı, 2011; 46). Bu özelliklerinin yanı sıra bir İslâmi cemaat olarak siyasete etkilerini gösteren iyi bir örnekte Müslüman Kardeşler hareketinin yönetim ideallerini açık yüreklilikle ortaya koyan sözleridir. Bu bağlamda Müslüman Kardeşler'e göre: "İslâm'ın hükümlerini temel alarak bizim çıkardığımız esas şudur: İdareyi ele almak, irşad vazifesini yerine getirdiği gibi, hükümleri infaz vazifesini de yerine getirmek gerektir." Bu açıklamanın yanı sıra Müslüman Kardeşler yine idare ile ilgili hedeflerine yönelik şu açıklamada bulunmuşlardır: "Müslüman kardeşler idareyi kendi şahısları için değil davaları namına istemektedirler." (El Benna, 1969; 53-54). Bu açıklamalara ek olarak Müslüman Kardeşler'in 2005 seçimlerinde siyasi sloganı olan "Cevap İslâm'dır" anlayışı, Müslüman Kardeşler'in başlıca hedefinin şeriat temelinde oluşturulan bir İslâmi devleti kurmak olduğunu düşündürmektedir(Lagendijk ve Wiersma, 2008; 146). Nitekim Hasan El Benna, Müslüman Kardeşler'in amaçlarını açıklarken İslâm ülkesinin siyasi olarak her türlü yabancı hegemonyasından kurtarılması, böylelikle özgürlüğüne kavuşan İslâm ülkesinde İslâm esaslarını uygulayan ve İslâmi kurallar çerçevesinde oluşturulmuş bir toplum yapısına dikkat çeken, nihayetinde de İslâm prensiplerini kabul eden bağımsız bir İslâm devletinin kurulmasını önemle göstermiştir(El Benna, 1987; 87-89). Aynı eksende Müslüman Kardeşlerin bakışına göre; İslâm devletinde demokratik yoldan seçilmiş hükümetin görevi; İslâmiyet'in öğretilerini siyasetin uygulamalı alanında hayata geçirmektir. Bir anlamda Müslüman Kardeşler'e göre, yöneticileri insanlar seçer ancak egemenlik İslâm hukukundan ileri gelir. Bu bağlamda Müslüman Kardeşler hareketinin siyasi görüşlerinin muhafazakâr bir demokrasiye benzediğine yönelik düşünceler de bulunmaktadır(Lagendijk ve Wiersma, 2008; 146).

Sonuç olarak; Müslüman Kardeşler hareketi, İslâm eksenini yönetim ideali olarak kendisine düstur edinmiş bir İslâmi cemaat olarak dikkat çekmektedir. Özellikle organizasyonel yapısının başarılı şekilde oluşması ve toplumsal karşılık bulması, Müslüman Kardeşlerin siyasallaşarak daha etkili olmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda genelde Ortadoğu siyasal hayatına, özelde ise Mısır siyasal hayatına etkileri çok yönlü ve geniş bir araştırmanın konusu olacak niteliktedir.

2.2. Muhammed Bin Abdulvahhab ve Vahabilik

Vahabilik 18. yüzyılda, Arap bir reformcu olan Muhammed İbn Abdul Vahhab tarafından yeni bir mezhep olarak ortaya atılmıştır. Bu anlamda Vahhab'ın temel hedefi, İslâmiyet'i özünde olmayan düşünce ve uygulamalardan arındırmaya çalışmakla birlikte İslâm dinini Hz. Peygamber zamanında ki şekliyle daha sade ve daha kolay anlaşılır hâle geri döndürmektir (Abboushi, 1970; 3). Nitekim Vahabilik hareketi 18. yüzyılda özellikle Hintli Müslümanlar arasındaki dinsel hareketlilikten kısmen etkilenmiş izlenimi verse de daha çok kendi bölgesel şartlarının etkisiyle, doğuştan gelen özellikler üzerinde bir karakter arz eden fakat siyasal yönü ağır basan bir dini oluşum olarak görülmektedir (Bodur, 2003; 7-8). Bu anlamda siyasi yönünün ağırlığına verilebilecek iyi bir örnek Arap yarımadasının en büyük ülkesi olan Suudi Arabistan'ın kuruluşudur. Ülkenin Temelleri 18. yüzyılın ortalarında Muhammed Bin Suud ile Vahabiliğin kurucusu olan Muhammed Abdul Vahhab arasındaki ittifak ile atılmıştır. Günümüzde ise bu iki aile arasındaki ittifak devam etmekte ve devletin özünü oluşturmaktadır (Kuşçu, 2011; 83). Bu noktada önem arz eden husus Muhammed Bin Abdulvahhab'ın köktenci anlamda İslâm yorumlarını birleştirerek Vahabilik hareketini ortaya çıkartması olmuştur. Özellikle dini ve siyasi ittifak oluşturma ve Abdulvahhab'ın ideali olan din devleti kurma yolunda söz konusu durum önem arz etmiştir. Ek olarak Vahhabilerin, Abdulvahhab'ın doktrinlerine dayanarak kendilerinden olmayanlara karşı cihat etme anlayışları ile komşu kabileler kılıç yoluyla Vahabi yönetimi altına sokulmuştur. Bu bir yandan yeni bir Arap siyasi kimliğinin oluşmasına etki etmiş bir yandan da İslâmi cemaat grupları için siyasallaşmanın ne tür etkiler yaratabileceğine yönelik dikkat çeken bir örnek teşkil etmiştir (Bodur, 2003; 13-14).

Görüldüğü üzere Vahabiler İslâmi cemaat gruplarının siyasete etkisini, siyasi bir kimlik oluşturma ve yeni bir devlet inşasına etkileriyle iyi bir şekilde göstermektedir. Bu çerçeveleriyle Vahabiler İslâm'ın tutucu kesimini

oluşturmaktadır ve Arap yarımadasında kısa bir sürede önemli bir güce ulaşmışlardır. Bu güç alanını 20. Yüzyılda da çok yönlü genişletmeye devam ettikleri görülmektedir (Abboushi, 1970; 3).

2.3. *Muhammed Bin Ali Es - Senusi ve Sennusiler*

İsmi cemaatin kurucusu Muhammed Bin Ali Es - Senusi'den alan Sennusilik, Müslümanların Hz. Peygamber döneminde yaşadığı İslâm anlayışını yeniden canlandırmayı hedeflemektedir. Bu anlamda Sennusiliğin temel eksenini ile Arabistan Vahabilerinin görüşleri paralellik göstermektedir. Nitekim, Muhammed Senusi'nin düşünceleri kısa zamanda uygulama alanı bulmuş ve giderek etkisini arttırmıştır. Söz konusu hareketin özünü ise; Müslümanların eğitim, gelişim ve terbiye yönleri oluşturmaktadır (Yücesoy, 1985; 11-12). Bu süreç içerisinde lider Senusi, büyük bir cemaati yönetme kabiliyeti ile yanında olan kişilere pozitif bir motivasyon sağlamıştır. Özellikle Pagan kabileler arasında dahi başarılı olarak, Çad Gölü'nden Akdeniz'e kadar olan bölgeye fikirlerini götürmüştür. Ek olarak Afrika'da hatırı sayılır bir nüfus Muhammed Senusi'nin elçileri aracılığıyla İslâmiyet'i kabul etmiş ve içselleştirmiştir. Nihayetinde Senusi'nin ölümüne kadar Fas sınırından, Mısır ve Sudan'a kadar geniş bir nüfus, Sennusiliği kabul etmiştir. Muhammed Es - Senusi, 7 Eylül 1859'da öldüğünde iki önemli eser bırakmıştır. Bunlar, Cabub'daki 8000 ciltlik kütüphane ve Libya, Tunus, Cezayir, Mısır, Hicaz ve Yemen'e kadar yayılmış olan cemaatidir (Turan ve Turan, 2011; 193).

Sennusiliğin siyasal eksenini oluşturan belki de en önemli olay ise sömürgeci devletlerin Afrika'ya yönelik 19. Yüzyılda yaptıkları emperyalist hamlelerdir. Bu anlamda Sennusiler bir İslâmi cemaat olmaktan çok direniş temelli bir cemaate doğru transformasyon yaşamışlardır. Sonuç olarak; Sennusiler doktrinlerini ve mahalli karakterlerini korusalar da milli bir hareket olmaya doğru evrimleşmişlerdir. (Karpas, 2013; 62-66) Söz konusu durumun zirvesi ise Libya Devleti'nin ortaya çıkmasında yaşanmıştır. Özellikle devletin kurulmasında önemli pay sahibi olan Sennusilik ve Sennusi liderleri temel dinamik olarak önem arz etmiştir. Dahası Birleşmiş Milletlerin 24 Aralık 1951 tarihinde Libya Devleti'nin bağımsızlığını tanımasıyla birlikte Senusi şeyhi İdris, ilk Libya kralı olmuştur. Bu süreç Kaddafi devrimine kadar devam etmiş ve devlet bir anlamda Sennusiler tarafından yönetilmiştir (Turan ve Turan, 2011; 190).

Neticede, Sennusilik tıpkı Vahhabilik gibi bir İslâmi öz arayışı ile ortaya çıkmış ve sosyal gelişmeler ışığında siyasallaşmıştır. Özellikle geniş bir

coğrafyaya yayılması hasebiyle Sennusiliğin Afrika ve Ortadoğu siyasal sistemleri üzerinde etkisi yadsınamaz derecededir. Nitekim söz konusu siyasallaşmanın bir sonucu ve İslâmi cemaatlerin siyasal hayata etkilerinin iyi bir örneğini teşkil etmesi bakımından Sennusilerin Libya devletine etkileri gösterilebilir. Bu etkinin zirvesini ise Libya'nın ilk kralı İdris'in Sennusi şeyhi olması ortaya koymaktadır.

Sonuç

İslâm dini ortaya çıktığı coğrafyada medeniyetlere yön verici etkisiyle birlikte insanlık tarihi için en önemli teolojik gerçekliklerden birisi olmuştur. Nitekim İslâm'ın ortaya çıkışı ve ardından yaşanan süreçler farklı medeniyetlerin sentezleriyle zengin bir birikim haline gelmiştir. İslâm söz konusu bu özellikleriyle birlikte Hz. Peygamber döneminin ardından ilk siyasal kırılmayı yaşamış ve yönetme olgusu üzerinden dinin temel siyaset felsefesinin oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu anlamda “Halifelik” çerçevesinde şekillenen ve devlet gerçekliği ile siyasal felsefe özelinde son haline doğru evrilen İslâm'ın siyasallaşma dönemi, din ve siyaset arasındaki ilişkinin toplumsal şartlar noktasında nasıl geliştiğini iyi bir şekilde göstermiştir. Mamafih İslâm'ın siyasallaşmasının temelleriyle birlikte Müslümanların yüzyıllara dayanan zengin siyasi birikimi, İslâmi cemaatlerin ortaya çıkmasında rol oynamış ve bu farklı cemaatler nevi şahsına münhasır yapılar olarak bir yönetim anlayışı benimsemişlerdir. Bu eksenleriyle birlikte söz konusu İslâmi cemaatler farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde, farklı yapılar olarak teşkil olsalar da iktidarlara karşı aynı etkiyi yaratma kapasitesine sahip olmuşlardır. Bu anlamda İslâmi cemaatler siyasete yüzyıllar boyunca yön vermişlerdir.

Teori ve pratik çerçeve ekseninde İslâmi cemaatlerin siyasete bakış açıları ve toplumsal dönüşümleri gerçekleştirilme kapasiteleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda İslâmi cemaatlere bakıldığında; Hasan El Benna ve Müslüman Kardeşlerin siyaset düsturları ve iktidara karşı İslâmi temellerle hareket etmeleri özellikle Ortadoğu siyasal hayatında ve Mısır yönetim anlayışı içerisinde pek çok etki yaratmıştır. Ezcümle Mısır'da toplumsal bir etki yaratarak siyasete olan etkileşimini artıran Müslüman kardeşler, özellikle organizasyonel yapılarının başarılı şekilde oluşması ve toplumsal karşılık bulması hasebiyle siyasal alanda kritik bir rol üstlenmiştir. Bu bölgeden önem arz eden bir başka örnek ise Muhammed Bin Abdulvahhab ve Vahabiliktir. Vahabiliğin Arabistan'da gerçekleştirmiş olduğu dönüşümler ve ülkenin günümüzde

dahi temel prensiplerini oluşturan bakış açıları, siyasal hayatı yönetmesi noktasında Vahabiliği vazgeçilmez bir örnek kılmaktadır. İslâmi cemaatlerin siyasete yönelik etkisini geniş bir coğrafyada gösteren bir başka cemaat de Muhammed Bin Ali Es – Senusi liderliğindeki Sennusilerdir. Bu eksende Sennusilerin Libya'da gerçekleştirdikleri siyasal etki ve hatta kral yoluyla iktidarı ellerinde bulundurulmaları bir başka önemli örnektir. Neticede tüm bu örnekler İslâm'ın siyasallaşmasının temellerinin ne denli etkiler yarattığını ve İslâmi cemaatlerin ortaya çıkışı ile nasıl birer siyasi aktör olduklarını objektif şekilde göstermektedir.

Kaynakça

- ABBOUSHI, W.F., (1970). *Political Systems Of The Middle East In The 20Th Century*, Dodd Mead & Company, New york, s.3
- AKKOR, Mahmut (2012). "Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafetin İlgası", *History Studies*, Volume: 4/1, s.16.
- AL-ATHIR, İbn (1869-71). *Usd al-Ghaba*. Kahire.
- ARSLANOĞLU, İbrahim, "Türkiye'de Din ve Siyaset İlişkisi", *Gazi Üniversitesi İnternet Veri Tabanı*, w3.gazi.edu.tr/~iarlan/dinsiyaset.doc , (20.08.2014).
- BAKER, Raymond William (2003). *İslâm Without Fear: Egypt and the New İslâmists*, Harvard University Press, Massachusetts, Boston, s.23
- BULAÇ, Ali (2014). *Din ve Siyaset*, İnkılap Yayınları, s.24
- BODUR, Ezber (2003). "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, ss.7-8
- ÇAHA, Ömer (2006). "Muhafazakar Düşüncede Toplum", *Liberal Düşünce Dergisi*, Vol:1, No:9, , s.23
- ÇAĞATAY, Neşet ve Çubukçu, İbrahim (1985). *Agah, İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, , s.xı
- CEYLAN, Ayhan (2003). "İslâm'da Siyasal İktidar (Velayet-i Amme)", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 1-2, , s.103
- ÇELİK, Mehmet (2000)., "İslâm Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, s.29.
- DURSUN, Davut (2006). *Siyaset Bilimi*, Beta Basım Yayın, 3.Baskı, s.25
- ERDOĞAN, Mustafa (1995). "Sekülerizm, Laiklik ve Din", *İslâmi Araştırmalar*, Cilt: 8, Sayı: 3-4, , Yaz-Güz Dönemi Dönemi, , s.179.
- EL BENNA, Hasan (1987). *Dava ve Davetçinin Hatıraları (Hatıralarım)*, Beşir Eryarsoy (Çev.), İşaret Yayınları, İstanbul, ss.87-89
- EL BENNA, Hasan (1969), *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*, Akif Nuri Karcıoğlu (Çev.), Dava Yayınları, İstanbul, ss.53-54
- EL-CABİRİ, Muhammed Abid (1991). *Bünyetü'l-Akli'l-Arabi*. Beyrut: el-Merkezu's Sekafiyu'l-Arabi.

- _____, (1991). *Tekvinu'l-Akli'l-Arabi*. Beyrut: el-Merkezu's-Sekafiyi'l-Arabi.
- ELIAD, Mircea (tarih yok). *The Encyclopedia of Religion*. New York: Macmillan Publishing Company,,
- HALDUN, İbni (1989). *Mukaddime*, Cilt:1, Zakir Kadiri Ugan (çev.), MEB Yayınları, s.481.
- HEYWOOD, Andrew (2006). *Siyaset*. İstanbul: Liberte Yayınları.
- _____, (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*. Ankara: Adres Yayınları,
- HURÇ, Ramazan (2003). "Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halife'nin Seçim Sistemi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı: 1, ss.415-416
- KARPAT, Kemal (2013). H., *İslâm'ın Siyasallaşması*, Timaş Yayınları, 5.Baskı, s.xiii
- KILIÇ, Cevdet (1999). "Felsefe Din, Vahiy Akıl İlişkisi Bağlamında Din Kavramı ve Günümüz Din Toplum İlişkileri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, ss.110-111.
- KUTAY, Cemal (1977). *Müslüman Kardeşler Hareketi*, Kalem yayınları, Ankara, ss.26-46
- KURT, Abdurrahman (2008). "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2, s.74.
- KUŞÇU, Yurdanur (2011). "Suudi Arabistan'da Muhalefet Hareketleri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:30, Ankara, s.83
- LAGENDIJK, Joost and WIERSMA, Jan Marinus (2008). *Avrupa'nın Müslüman Komşuları: Türkiye, Bosna, Fas, Mısır*, Selim Önal (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, s.146
- LEWIS, Bernard (1992). *İslâm'ın Siyasal Dili*. İstanbul: Rey Yayıncılık.
- MANDAVILLE, Peter (2009). "How Do Religious Beliefs Affect Politics?", *Global Politics*, Jenny Edkins and Maja Zehfuss (eds.), Oxford: Routledge, ss. 97-98.
- MARDİN, Şerif (1999). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, ss.194-199
- MENEKŞE, Ömer (2005). "İslâm Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Maverdi ve Nizamülmülk Örneği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı:3, s.195
- MUHAMMAD, Hamidullah (1990). *İslâm Peygamberi*, Cilt:2, Salih Tuğ (çev.), İrfan Yayınları, s.1112
- NASUHBEOĞLU, Tayfun. "İslâm'da Siyasi Mezhepler", *Pusulâ Derneği Yayını*, http://pusuladerneği.org/wp-content/uploads/siyasi_mezhebler.pdf (11.09.2014), s.49
- ÖZTEKİN, Ali (1993). *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, s.16
- SARIKAYA, M. Saffet, "Dinde Marjinalleşmenin Pratik Boyutuna Dair Bazı Değerlendirmeler (İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Bir Çözümleme Denemesi)", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, <http://www.emakalat.com/index.php/emakalat/article/viewFile/4/6> (5.10.2014) ss. 27-30
- _____, "Dini Zihniyetimizin Oluşumunda Dini Tarikat ve Cemaatlerin Olumsuz İz Düşümleri", *Araştırmalar Dergisi*, <http://www.msaffets.com/wpcontent/uploads/Dini-Zihniyet.pdf> (7.10.2014), s.4
- SARIKAYA, M. Saffet (1998). "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, ss.93-94
- TASLAMAN, Caner (2011). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslâm*, İstanbul Yayınevi, s.19

- TIĞLI, İbrahim, (2011), "Mısır'da Sosyal Hareketler: Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler", *Dünya Bülteni Araştırma Masası (DÜBAM)*, <http://www.dunyabulteni.net/file/2011/misirda-sosyal-hareketler.pdf>, (11.10.2014), ss.43-44
- TURAN, Tufan ve TURAN, Esin Tüylü (2011). "Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Sennusilik, Türk-Sennusi ve Türk Libya İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:19, s.193
- YÜCESOY, Hayrettin (1985). *Sennusilik, Sufi Bir İhya Hareketi*, Acar Matbaası, ss.11-12.
- WARMER, Daniel (1991). *An Ethic of Responsibility in International Relations*. Lynne Rienner Publishers,